

Volume 11, Issue 1, January 2024, p. 52-65

Article Information

Article Type: Research Article

This article was checked by iThenticate.

Doi Number: <http://dx.doi.org/10.17121/ressjournal.3488>

Article History:

Received

15/11/2023

Accept

25/01/2024

Available

online

26/01/2024

PROMINENT METHODS IN THE LITERATURE OF SARF SCIENCE

SARF İLMİ LİTERATÜRÜNDE ÖNE ÇIKAN METOTLAR¹

Shaban Charif²

Abstract

Despite all the material developments in life, many new developments have taken place in ideas and language. In order to catch up with these developments in language, it is necessary to explore different methods, new theories and systems by conducting a scientific study on the sources of consumable science. The survival of any society depends on language. A society that loses its language is doomed to extinction. This article is a study that deals with the methods that emerged in the classical and contemporary sources in the language and consists of two parts. In the first part, both Halil b. Ahmed al-Ferahidi (d. 175/791), his student Sibeveyhi (d. 180/796), al-Muberrid (d. 286/899), İbnü's-Serrâc (d. 316/929) as well as ancient language scholars as well as Jurjani (d. 471/1078), Sekkâki (d. 626/ 1229) and İbnü'l-Hâcib (d. 646/1249) in the works of linguists, the sections related to consumable were examined. In the same way, the independent works written by important language scholars such as al-Hamelâvi (d. 1351/1932), er-Râcihi (d. 2010/1431) and al-Hâfız about the usage were also examined. In the second part of the study, the methods followed in the consumable resources that were examined in the first chapter were discussed from a scientific point of view, and different consumable methods were determined in the mentioned works.

Keywords: Arabic, morphology, literature method, sources

Özet

İnsan hayatında meydana gelen maddi ilerlemelere paralel olarak fikir ve dilde de birçok yeni gelişme gerçekleşmiştir. Dil hususundaki bu gelişmelere ulaşabilmek için sarf ilminin kaynakları üzerinde değişik bakış açılarıyla yapılacak yeni bilimsel çalışmalarla farklı metotlar, yeni teoriler ve sistemlerin keşfedilmesi gerekmektedir. Zira tüm toplumların bekası dile bağlıdır. Dilini kaybeden bir millet yok olmaya mahkûmdur. Bu makale dildeki klasik ve çağdaş sarf kaynaklarında mevcut metotları ele alan bir çalışma olup iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Halil b. Ahmed el-Ferâhidî (ö. 175/791), öğrencisi Sibeveyhi (ö. 180/796), el-Müberrid (ö. 286/899), İbnü's-Serrâc (ö. 316/929) gibi kadim dil âlimlerinin ayrıca Cürçânî (ö. 471/1078), Sekkâki (ö. 626/ 1229) ve İbnü'l-Hâcib (ö. 646/1249) gibi müte'ahhir dil bilginlerinin eserlerinde sarfla ilgili bölümler ele alınmıştır. Bunun yanında çağdaş dönemdeki el-Hamelâvi (ö. 1351/1932), er-Râcihi (ö. 2010/1431) ve el-Hâfız gibi önemli dil âlimlerinin sarfla

¹ Bu makale "Halil b. Ahmed'in Arap Dilindeki Metot ve Görüşleri" isimli doktora tezinden üretilmiştir.

² Öğretim görevlisi, MCÜ İlahiyat Fakültesi, shaban.charif@cbu.edu.tr

alakalı müstakil eserleri de incelenmiştir. İkinci bölümde ise ilk bölümde incelenmiş olan sarf kaynaklarında izlenen metotlar bilimsel bir bakış açısıyla tahlil edilerek söz konusu eserlerde farklı sarf metotları tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Arap Dili, Sarf, kelime bilgisi, literatür, kaynak.

SARF İLMİNİN KAYNAKLARI

Arapça’da sarf ilminin konuları iki tür kaynaktan geçmektedir: Sarf konuları ilk dönemlerde nahiv kaynakları içerisinde ele alınırken sarf ilminin teşekkülü ile müstakil sarf kaynaklarında yer almaya başlamıştır.³ İlk kaynaklara “nahiv kaynakları” veya “ana kaynaklar” adını vermek mümkündür. Bu makalede bu kısım “Ana Kaynaklar” adı altında ele alınacak ikinci kısım kaynaklar ise “Müstakil Kaynaklar” başlığı altında işlenecektir.

Ana Kaynaklar

Nahiv ilmi ile sarf ilminin kuralları öncelikle nahiv kaynaklarında beraber ele alınmıştır. Bu usûl, kadîm dil âlimlerinin kaleme aldıkları eserlerde ve dil tarihinde uyguladıkları ilk metot olmuştur. Çünkü kadîm dil âlimlerine göre nahiv ilmi, kelimenin yalın ve cümledeki halinden bahseden Arapça’nın ana dalıdır.⁴

Bu ana kaynakların en önemlilerini şu şekilde sıralamak mümkündür:

el-Kitâb (Sîbeveyhi: الكتاب)

Bu eser Arapça gramerine (nahiv- sarf- fonetik) dair günümüze ulaşan ilk önemli ve hacimli eserdir. Müellifi Sîbeveyhi (ö. 180/796) Basra Mektebi’nin en önemli temsilcilerindendir.

Sîbeveyhi, Ebû Bişr Amr b. Osmân b. Kanber “Şeyhu’n-Nuhât” lakabıyla anılır. Kendisi İran’ın Şiraz şehrinin Beydâ köyünde 148 yılında (765) doğdu. Daha sonra ailesiyle birlikte Basra’ya göç etti. Halîl b. Ahmed el-Ferâhidî (ö. 175/791), Yûnus b. Habîb (ö. 182/798) gibi dil âlimlerinden ilim tahsil etti. Hocası el-Ferâhidî’nin derslerini özellikle takip etti. Doğduğu şehre döndükten kısa bir süre sonra, genç yaşında 180 (796) yılında vefat etti.⁵

Kitaba gelince, “el-Kitâb” (الكتاب) Sîbeveyhi’nin yegâne eseridir. Bu kitabın Sîbeveyhi’ye ait olduğuna dair herhangi bir şüphe yoktur. Eser daha çok “Kitâbü Sîbeveyhi” (كتاب سيبويه) (Sîbeveyhi’nin adıyla bilinmekte olup Arapça dilbilgisinin vazgeçilmez ana kaynağıdır. Ancak bu kitaptan önce sarf ilminin konularını düzenleyen ve bâblarını tamamlayan bilgin, hocası büyük dil âlimi Halîl b. Ahmed’dir. Sîbeveyhi, hocasının düzenlediği sarf konularını, şiir ve nesirden deliller getirmek suretiyle eserine aktarmıştır.

İbn Haldûn (ö. 808/ 1406) bu gerçeği *Mukaddime*’sinde şu şekilde ifade etmektedir:

"اصطلخوا على تسميتها بعلم النحو. و أول من كتب فيها أبو الأسود الدؤلي من بني كنانة. ويُقال: بإشارة علي رضي الله عنه. لأنه رأى تغير الملكة فأشار عليه بحفظها، ففرغ إلى ضبطها بالفوائن الحاضرة المستقرة. ثم كتب فيها الناس من بعده إلى أن انتهت إلى الخليل بن أحمد الفراهيدي أيام الرشيد، وكان الناس أحوح ما كان الناس إليها لذهاب تلك الملكة من العرب. فهذب الصنعة و كمل أبوابها. وأخذها عنه سيبويه فكمّل تقاريعها، واستكثر من أدلتها و شواهدا، ووضع فيها كتابه المشهور الذي صار إماماً لكل ما كتب فيها من بعده."

“...âlimler ona “nahiv ilmi” adını vermişlerdir. Bu konuda ilk yazan kişi Benî Kinâne’den Ebû’l-Esved ed-Düelî’dir... Daha sonra Harun Reşid döneminde Halîl b. Ahmed el-

³ Ahmet b. Mustafa Taşköprizâde, *Miftâhu’s-sa’âde ve misbâhu’s-siyâde fî mevzu’ati’l-’ulûm*, thk. Kâmil Bekri- Abdüllvehhâb Ebû’n-Nûr (Kahire: Dâru’l-Kütübi’l-Hadise, 1968), 1/11 vd.

⁴ Bk. Ebû’l-Feth Osmân İbn Cinnî el-Mevsilî, *el-Hasâ’is*, thk. eş-Şirbînî Şeride, (Kahire: Dâru’l-Hadis, 1427/2007), 1/35; Muhammed A’lâ b. Ali et-Tehânevî, *Keşşâfû’l-’ustûlâhâtî’l-fünûn ve’l-’ulûm*, thk. Ahmed Hasen Besic, (Beyrut: 1418/1998), 1/24; Mustafâ el-Galayînî, *Câmi’u’d-dürûsi’l-’Arabîyye*, thk. Abdülmün’im Halîl İbrâhîm, (Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 2012), 8; Mustafâ Sâdik er-Râfî, *Târîhu’l-’adâbi’l-’Arab*, thk. Muhammed Sa’îd el-Aryân, 2. Baskı, (Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 2009), 1/31; Kemâl Muhammed Bişr, *Kadâyâ lugaviyye* (Mısır: Dâru’l-Tibaâtî’l-Kavmiyye, 1962), 10.

⁵ Geniş bilgi için bk. Ebû Bekr Muhammed ez-Zübeydî, *Tabakâtü’n-nahviyyîn ve’l-lugaviyyîn* (Kahire: Dâru’l-Maarif, ts.), 66-75; Ebû’l-Ferec Muhammed b. Ebî Ya’kûb İbnü’n-Nadîm, *el-Fihrist*, thk. İbrâhîm Ramazân (Beyrut: Dâru’l-Ma’rife, 1997/1417), 51-52; el-Enbârî, *Nuzhetü’l-elibbâ fî tabakâtî’l-üdeba*. thk. İbrâhîm es-Sâmerrâi (Ürdün: Mektebetü’l-Menâr, ts.), 54-56; Ebû’l-Hasen Ali b. Yûsuf İbnü’l-Kiftî, *İnbâhü’r-ruvât alâ enbâhi’n-nühât*, thk. Muhammed. Ebû’l-Fadl İbrâmîm (Kahire: Dâru’l-Fikri’l-Arabî, 1982), 2/346-360; Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Süyûtî, *Buğyetü’l-vu’ât fî tabakâtî’l-lugaviyyîn ve’n-nühât*, thk. Muhammed Ebû’l-Fadl İbrâhîm (Mısır: 1384/1964), 2/229-230; Taşköprizâde, *Miftâhu’s-sa’âde*, 1/153-155; Hayrûddîn b. Mahmûd ez-Zirikî, *el-A’lâm*, (Beyrut: Dâru’l-İlm li’l-Melâyîn, 2002), 5/81.

Ferâhîdi'ye gelinceye dek birçok âlim de o konu hakkında yazdı..... el-Ferâhîdi, bu ilim dalını düzenledi ve bâblarını tamamladı. Daha sonra öğrencisi Sibeveyhi bu ilmin alt konularını tekmil etti, delil ve şahitlerini de çoğaltarak, kendisinden sonra nahiv ve sarf ilmi hakkında eser yazan tüm dil alimlerinin öncüsü olan meşhur eseri “*el-Kitâb*”a aktardı.”⁶

Aslında bu eser, Halil b. Ahmed'in dildeki vukûfiyetini ortaya koymaktadır. Bu yüzden Sibeveyhi eserinde beş yüz yirmi defadan fazla hocası Halil'in adını zikretmektedir. İmam Sa'leb'in (ö. 291/904) bu husustaki ifadesi ise şöyledir:

" اجتمع على صنعة كتاب سيوييه اثنان وأربعون إنساناً منهم سيوييه والأصول والمسائل للخليل "

“Sibeveyhi'nin kitabının ortaya çıkarılması kırk insanın çalışmasına bağlıdır. Sibeveyhi onlardan sadece biridir. Ancak bu ilmin temelleri ve konularının tespiti Halil b. Ahmed'e aittir”.⁷

Bu eser üzerine birçok şerh ve haşiye de yazılmıştır. Bunların en önemlisi el-Müberrid ve Sîrâfi'ye (ö. 368/979) ait olandır.⁸ Eser Mısır'da (1406/1988) yılında Abdüsselâm Muhammed Hârûn'un tahkikiyle dört cilt halinde basılmıştır.

Sibeveyhi, eserinin ilk ve en geniş bölümünü (üç cüz) nahiv gramerine tahsis etmiş, son cüzü ise sarf ilmine (s. 3- 328) ayırmıştır. Bu ana eser dil bilgisi tarihinde günümüze ulaşan, nahiv ilmi ile sarf ilminin tüm konularını kapsayan ilk eser olmuştur.

el-Muktedab (el-Müberrid: المقتضب)

Arapça dil bilgisinin eskiye uzanan, en önemli kaynaklarından biri “*el-Muktedab*” adlı eserdir. Müellifi el-Müberrid (el-Müberred) Basra mektebinin en önemli dil âlimlerinden biridir. Asıl adı Ebû'l-Abbâs Muhammed b. Yezîd es-Sümâlî el-Ezdi'dir. 210 (826) yılında Basra'da dünyaya geldi. İlim tahsilini el-Cermî (ö. 225/840) ve el-Mâzini (ö. 249/863) gibi birçok dil âliminin yanında yaptı.

O'na, el-Müberrid (المبريد) lakabını veren âlim “kalk, sen müberridsin” diyen hocası el-Mâzini'dir. “Sen gönüllere serinlik verensin” demektir. Bu lakabın yayılmasıyla Küfeliler de ona “el-Müberred” demişlerdir. el-Müberrid Bağdat şehrinde 286 (899) yılında vefat etti.⁹ Elliye aşkın eser bıraktı. *el-Kâmil ve'l-Muktedab* adlı eser, bunların en önemlisidir. *el-Muktedab* Arapça gramer dalında ana kaynaklardan biri sayılmaktadır. M. Abdülhâlik Udayme'nin (ö. 1404/1984) tahkikiyle dört cilt halinde basılmıştır. Sarf konuları eserin içinde dağınık bir şekilde yer almaktadır. Bazı sarf konuları birinci ciltte (s. 53-195); diğerleri ise ikinci ciltte (s.188-293) bulunmaktadır. Buna rağmen sözü edilen eser, ana kaynak olma özelliğini ru

Basra dil mektebinin büyük temsilcilerden birisi sayılan el-Müberrid, özgün görüşler ortaya koymuştur. Ancak hiçbir zaman Küfe dil mektebinin temsilcilerinden biri olmamıştır.¹⁰

el-Usûl el-Kebîr (İbnü's-Serrâc: الأصول الكبير)

Arapça'nın en önemli kaynaklarından biri, İbnü's-Serrâc'ın “*el-Uşûl fi'n-Nahv*” veya “*el-Usûl el-Kebîr*” adlı eseridir. Bu eserin müellifi Ebû Bekr Muhammed b. es-Serî el-Bağdâdî'dir. İbnü's-Serrâc künyesiyle meşhurdur. 265 (878) yılı civarında Bağdat'ta dünyaya geldi. Arap dili ve edebiyatı ve şiirde döneminin en güçlü siması olarak kabul edilmiştir. Arap Dili ve Edebiyatı'na dair ilmini zamanın ünlü dil âlimlerinden el-Müberrid gibi hocalardan alan

⁶ Bk. Ebû Zeyd Veliyyüddîn Abdurrahmân b. Muhammed İbn Haldûn, *Mukaddime*, (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1428/2007), 599- 600.

⁷ Bk. İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, 74; Muhammed el-Antâkî, *Dirasât fi fikhi'l-luga*, (Beyrut: Dâru's-Şûrûki'l-Arabî, 1389/1969), 32.

⁸ Bk. Taşköprizâde, *Miftâhu's-sa'âde*, 1/153- 155; Mustafa b. Abdullah Kâtip Çelebi (Hacı Halife), *Keşfü'z-zunûn 'an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn (Keşf)*, 1/1428.

⁹ Fazla bilgi için bk. ez-Zübeydî, *Tabakâtü'n-naḥviyyîn ve'l-lugaviyyîn*,101-110; el-Enbârî, *Nüzhetü'l-elîbbâ*. 1/164-170; İbnü'l-Kiftî, *İnbâhü'r-ruvât*, 3/241-253; Taşköprizâde, *Miftâhu's-sa'âde*, 1/157-158; ez-Zirikli, *el-A'lâm*, 7/144.

¹⁰ Bk. ez-Zübeydî, *Tabakâtü'n-naḥviyyîn ve'l-lugaviyyîn*, 101.

es-Serrâc, 316 (929) yılında Bağdat'ta vefat etmiştir.¹¹ En önemli eserlerinden sayılan *Risâletü'l-İştikâk* Arap dilinin etimolojisi konusunda yapılan ilk çalışmalardandır. *el-Uşûl el-Kebîr* ise gramere dair önemli eserlerinden biri olarak kabul edilmektedir.

Bu eserde, İbnü'l-Enbârî'nin ifadesine göre İbnü's-Serrâc Arapça'nın bütün kurallarını ve temellerini toplu ve düzenli bir hale getirmiştir.¹² Bu eser Iraklı dil âlimi Abdülhüseyn el-Fetlî (ö. 1999/1420) tarafından üç cilt halinde 1973- 1985- 1988 yıllarında Bağdat ve Beyrut'ta neşredilmiştir. İbnü's-Serrâc bu eserde nahiv ile sarf konularını detaylı bir biçimde ele almış olup sarf konularını eserin üçüncü cildine (s. 5-400) yerleştirmiştir.¹³

Müstakil Kaynaklar: (المصادر المستقلة)

İlim tarihindeki gelişmeler yer yer dil dallarını da çeşitli şekillerde etkilemiştir. Bu gelişmelerden biri Nahiv biliminin içerisinde telakki edilen Sarf'ın müstakil bir bilim dalı haline gelmesidir. Hicri III. asrın başlarında sarf ilmi, nahiv ilminin vazgeçilmez bir parçası olarak görülürken dil âlimi el-Mâzinî'nin de yoğun çabalarıyla zamanla Arapça'nın müstakil bir dalı haline gelmiştir. Bu meyanda müstakil sarf kaynakları kaleme alınmaya başlanmış bunların bazıları geniş (el-Mebsûtât), bazıları orta (el-Mutevessîtât) diğerleri ise oldukça özet olarak (el-Muhtasarât) telif edilmiştir.¹⁴

el-Mebsûtât (Hacimli Kaynaklar: (المبسوطات)

Sarf ilminin konularını detaylı biçimde ele alan, büyük hacimli kaynakların önde gelenleri *el-Münşif*, *Şerhu's-Şâfiye*, *el-Mümte'* gibi eserlerdir.

el-Münşif (İbn Cinnî: (المنصف)

Bu eserin adı "*el-Münşif fî şerhi't-taşrif*"dir. Metnin adı *et-Taşrif*'dir. Bu metin sarf konusunda kaleme alınan ilk bağımsız eserdir. Müellifi el-Mâzinî Bekr b. Muhammed Ebû Osmân, Arap dili ve edebiyatı âlimlerinin önde gelen simalarından biridir. İlmîni el-Ahfeş el-Evsat (ö. 215/830), el-Asmaî (ö. 216/831) gibi birçok dil âliminden almıştır.

El-Mâzinî sarf ilmini, *et-Taşrif* adlı eseriyle bağımsız hale getiren ilk dilcidir 249'da (863) Basra'da vefat etmiştir. *et-Taşrif* sarf bilimiyle ilgili günümüze ulaşan ilk müstakil eserdir.¹⁵ Bu eseri "*el-Münşif*" adı altında şerh eden İbn Cinnî Ebû'l-Feth Osmân b. Cinnî el-Mevsilî'dir. Hicri 330 tarihinden önce Musul'da doğduğu bilinmektedir. Arap dili ve edebiyatı alanında 4. (X.) yüzyılın en büyük âlimlerinden biridir. İlmîni, Ebû Ali el-Fârisî (ö. 377/987) başta olmak üzere birçok dil âliminden tahsil etti. Kaynaklara göre hocası el-Fârisî'nin derslerine aksatmadan kırk yıl devam etmiştir. 392 (1002) yılında Bağdat'ta vefat etmiştir.¹⁶ Birçok eser kaleme almış olup bunların en önemlileri *el-Haşâ'îş ve el-Münşif* adlı kitaplardır.

İbn Cinnî *el-Münşif* adlı eserinde Mâzinî'nin kitabındaki bütün sarf konularını şerh etmiştir. Eser üç ciltten oluşmaktadır; ilk iki ciltte metin parça parça şerh edilmiş, üçüncü ciltte ise garip kelimelerin izahı yapılmıştır. Kitap Mısır'da 1954 yılında İbrâhîm Mustafâ ve Abdullâh Emîn tahkikiyle basılmıştır.

¹¹ Geniş bilgi için bk. ez-Zübeydî, *Tabakâtü'n-naḥviyyîn ve'l-lugaviyyîn*, 112-114; el-Enbârî, *Nüzhetü'l-elibbâ*, 1/186-187; Ebû'l-Abbâs Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed İbn Hallikân, *Vefeyâu'l-ayân ve Enbâ'u ebna'î'z-zemân*, tkh. İhsân Abbâs (Beyrut: Dâr Sâdir, 1990- 1994), 4/339-340; Taşköprizâde, *Miftâhu's-sa'ade*, 1/165-166; ez-Zirikli, *el-A'lâm*, 6/136.

¹² Bk. el-Enbârî, *Nüzhetü'l-elibbâ*, 1/186; Taşköprizâde, *Miftâhu's-sa'ade*, 1/ 165.

¹³ Bk. Kâtip Çelebi, *Keşf*, 1/81; Hüseyin Yazıcı, "İbnü's-Serrâc", *DİA* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000), 21/205-206.

¹⁴ Bk. Taşköprizâde, *Miftâhu's-sa'ade*, 1/158 vd.

¹⁵ Geniş bilgi için bk. ez-Zübeydî, *Tabakâtü'n-naḥviyyîn ve'l-lugaviyyîn*, 87-93; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, 57; el-Enbârî, *Nüzhetü'l-elibbâ*, 1/140; Yâkut B. Abdillâh el-Hamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ'* (İrşâdü'l-Erib ilâ Ma'rifeti'l-Edîb), thk. İhsân Abbâs, 7 cilt (Beyrut: Dâru'l-Garb el-İslâmî, 1. Basım, 1414/1993), 2/757-862; es-Süyûtî, *Buğyetü'l-vu'ât*, 1/463-466; Taşköprizâde, *Miftâhu's-sa'ade*, 1/132-133; Kâtip Çelebi, *Keşf*, 1/412; ez-Zirikli, *el-A'lâm*, 2/69.

¹⁶ Bk. el-Enbârî, *Nüzhetü'l-elibbâ*, 1/244-245; Yâkut, *Mu'cemü'l-üdebâ'*, 4/1585-1600; es-Süyûtî, *buğyetü'l-vu'ât*, 2/ 132; Taşköprizâde, *Miftâhu's-sa'ade*, 1/134-136; İbnü'l-Kiftî, *İnbâhü'r-ruwât*, 2/ 335-340; ez-Zirikli, *el-A'lâm*, 4/204.

Şerhu's-Şâfiye: (İbnü'l-Hâcib: شرح الشافعية)

Eser sarf ilminin en meşhur metinlerinden birisidir. Müellifi İbnü'l-Hâcib Ebû Amr Osmân b. Ömer b. Ebi Bekr'dir. Mısır'ın güneyinde bulunan İsnâ kasabasında 570 (1175) yılında doğmuştur. Dilci, usûl âlimi ve Mâlikî mezhebinin önde gelen fakihlerinden olup Ortaçağ'da Arap dili ve edebiyatının en büyük dil âlimlerindendir. Bazı tarihçilere göre dünyanın en zeki insanlarından biri sayılmaktadır. Birçok eser yazmış olup bunların içerisinde sarf ilminde eş-Şâfiye; nahivde ise *el-Kâfiye* adlı eserleri en önde gelenleridir. Müellif Mısır'ın İskenderiye şehrinde 646'da (1249) vefat etmiştir.¹⁷

eş-Şâfiye müellifin sarf konularını sistemli bir şekilde içeren ilk muhtasar kitabıdır. Bu metnin üzerine birçok şerh ve hâşiye yazılmıştır. Bunların en önemlilerinden biri el-Esterâbâdi'ye aittir. Adı Hasen b. Muhammed b. Şerefşâh eş-Şâfiî (645/1247) olup fakih, filozof, dilci özellikle sarf alanında büyük bir âlimdir. Bazı eserler yazmış, yetmiş seneden fazla yaşamıştır. 715 (1315) tarihinde vefat etmiştir.¹⁸ Kaleme aldığı şerh sarfın ana kaynaklarından biri sayılmaktadır.¹⁹ Mısır'ın başkenti Kahire'de 1425/2004 yılında Abdülmaksûd Muhammed Abdülmaksûd'un tahkikiyle basılmıştır.

el-Mümti': (İbn Usfûr: الممتع)

Müellifi Endülüslü İbn Usfûr'dur. Asıl adı Ali b. Mü'min Ebü'l-Hasen el-Hadramî el-İşbili'dir. 597'de (1200) Endülüs'te doğdu. Arap dili ve belagatinin önde gelen simalardandır. Nahiv âlimi, edip ve şairdir. İlmîni eş-Şelebîn ve'd-Debbâc gibi âlimlerden tahsil etmiştir. Sık sık mütalaa yaptığı ve bundan hiçbir zaman bıkmadığı rivayet edilmektedir. Tunus'ta 669/1270 yılında vefat etmiştir.²⁰ En önemli eserleri *el-Muqarrîb fi'n-Nahv* ve *el-Mümti' fi't-Taşrif*'dir. *el-Mümti'* veya *el-Mümti'ü'l-Kebîr* adlı eseri dil alanında sarf ilminin ana kaynaklarından biri sayılmaktadır. Bütün sarf konularının detaylı bir şekilde ele alındığı bu kaynak, mukaddime ve iki bölümden (s. 1-565) oluşmaktadır. Mukaddimedeki (s. 31-39) sarf ilminin önemi ve bu ilmin kapsamından bahsetmektedir. Birinci bölümde (s. 39- 213) isim ve fiil yapıları geniş bir biçimde ele alınmış; ikinci bölümde ise (s. 214- 495) ibdâl ve i'lâl konuları işlenmiştir. Kitabın sonunda (495-565) muhakkikin eklediği fihrist yer almaktadır. Bu önemli kaynak, Halepli dil âlimi Fahreddin Kabâve'nin (1933-.....) tahkikiyle iki cilt halinde önce 1970 yılında Halep'te; daha sonra 1996 yılında Beyrut'ta basılmıştır.²¹

el-Mütevessîât (Orta Hacimli Kaynaklar: المتوسّطات)

Orta hacimli kaynaklar sarf ilminin tasnifinde ikinci sırada gelmektedir. Bu eserlerin başında Cürcânî'nin *el-Miftâh*, İbn Mâlik'in *İcâzü'ta'ta'rif* ve Birgivi'nin *el-Kifâye* eserleri gelmektedir.

el-Miftâh: (el-Cürcânî: المفتاح)

Bu eserin müellifi Ebû Bekr Abdülkâhîr b. Abdîrrahmân el-Cürcânî'dir. Arap dil bilgini ve edebiyat nazariyatçısıdır. Ortaçağ'ın en büyük dil âlimlerindendir. Belâgat ilminin gerçek manada ilk kurucusu sayılmaktadır. Doğduğu şehir Cürcan'dan başka hiçbir yere ayrılmadı. 471/1078 yılında orada vefat etti.²² Kaleme aldığı eserlerin ekseriyeti Arapça alanındadır. Bunların en önemlisi *Esrârü'l-Belâğa* ve *el-Miftâh fi't-Taşrif* adlı eserlerdir. *el-Miftâh* adlı kitabında, (s. 1-120) sarf ilminin bütün konularını özlü fakat kapsamlı ve

¹⁷ Bk. Ebü'l-Felâh Abdülhay b. Ahmed İbnü'l-İmâd, *Şezerâu'z-zeheb fi ahbâri men zeheb*, thk. Mahmûd el-Arnaût (Şam- Beyrut: Dâr İbn Kesîr, 1986/1406), 5/234; İbn Hallikân, *Vefeyât*, 1/395; Taşköprizâde, *Miftâhu's-sa'âde*, 1/138.

¹⁸ Bk. Tâcüddin Abdülvehhâb b. Ali es-Sübki, *Tabakâtü's-Şâfi'iyye*, 6/86; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, 6/48; Ebü'l-Fazl Ahmed b. Ali İbn Hacer, *ed-Dürerü'l-kâmine fi a'yâni'l-mi'eti's-sâmine*, 12/118; Taşköprizâde, *Miftâhu's-sa'âde*, 1/184-185; ez-Zirikli, *el-A'lâm*, 2/215.

¹⁹ Bk. Taşköprizâde, *Miftâhu's-sa'âde*, 1/142.

²⁰ Bk. İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, V,330-331; es-Süyûti, *Buğyetü'l-vu'ât*, 2/210; İsmâil Paşa b. Muhammed Emin el-Bağdâdi, *Hediyetü'l-ârifin: Esmâü'l-mü'ellifin ve âsarü'l-musannifin*, (İstanbul: 1951), 1/712; Taşköprizâde, *Miftâhu's-sa'âde*, 1/141; Kâtip Çelebi, *Keşf*, 2/1822; ez-Zirikli, *el-A'lâm*, 5/27.

²¹ Bk. Taşköprizâde, *Miftâhu's-sa'âde*, 1/141.

²² Fazla bilgi için bk. el-Enbârî, *Nüzhetü'l-elibbâ*, 1/ 264-65; İbnü'l-Kiftî, *İnbâhü'r-ruvât*, 2/188-190; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, 3/340; Taşköprizâde, *Miftâhu's-sa'âde*, 1/177-178; es-Süyûti, *Buğyetü'l-vu'ât*, 2/106; ez-Zirikli, *el-A'lâm*, 4/48-49.

sistemli bir şekilde ele almıştır. Bu eser Ali Tevfik el-Hamd'in tahkikiyle (1407 /1987) yılında Beyrut'ta basılmıştır.

İcâzü't-Ta'rif: (İbn Mâlik: إيجاز التعريف)

Bu eserin müellifi, Cemâlüddin Muhammed b. Abdullâh İbn Mâlik et-Taî adıyla bilinir. Hicri 600/1204 yılında Endülüs'ün Kurtuba civarındaki Ceyyân ilçesinde doğdu. İlk tahsiline Endülüs'te başladı. Daha sonra Endülüs'teki siyasi istikrarsızlık ve sosyal çalkantılar sebebiyle Kuzey Afrika'ya göç etti. Hac farızasını eda ettikten sonra Şam bölgesine yerleşti. Orada tahsilini, Halep'te İbn Ya'îş el-Halebî (ö. 643/1245) ve Cemâlüddin b. Amrûn el-Halebî (ö. 649/1251) gibi birçok dil âliminden aldı. Arapça ve kıraat alanında döneminin en büyük âlimlerinden biri oldu. Bu sebeple ona "İmâmü'n-nühât" lakabı verildi. 12 Şâban 672 (1274) tarihinde Şam'da vefat etti.²³

Nesir ve nazım olarak birçok eser telif etti. Bunların en meşhuru: *el-Elfıyye ve 't-Teshîl* adlı eseridir. Sarf bilimini konu eden eseri ise muhtasar bir şekilde kaleme aldığı *Darûrî't-Taşrif* adlı kitabıdır. Bu eseri daha sonra *et-Ta'rif* adını vererek şerh etmiş, bu şerhi de "*İcâzü't-Ta'rif*" adı altında özetlemiştir. Bu önemli muhtasar eser Muhammed Abdülhay Ammâr Sâlim tarafından tahkik edilerek 2002 yılında Medine'de basılmıştır.²⁴

el-Kifâye: (Birgivi: الكفاية)

Eser Birgivi'ye aittir. Kendisi çeşitli sahalarda eser veren büyük Türk âlimidir. Asıl adı Takıyyüddin Muhammed, babası Pir Ali'dir. 926 (1523) tarihinde Balıkesir'de doğdu. İlk tahsilini babasından aldı. Daha sonra İstanbul'daki Küçük Şemseddin Efendi, Ahizâde Mehmed Efendi ve Kızıl Molla Abdurrahman Efendi'den ders aldı.

Birgivi, özellikle Arapça alanında devrinin büyük âlimlerinden biri sayılmaktadır. Elliden fazla eser telif etmiştir. Önemli eserlerinden biri olan *İzhârü'l-Esrâr* nahivle ilgili olan kitabıdır. *Kifâyetü'l-Mübtedî* (الكفاية في علم الصرف) ise sarf ilmine dair kaleme aldığı önemli bir kaynaktır. Bu eserinde özet bir şekilde sarf konularını kaleme almıştır. Ancak burada uyguladığı metodun biraz zor olduğu görülmektedir. 981 (1573) yılında elli iki yaşında iken İstanbul'da vefat etmiş, cenazesi Birgi'ye götürülerek oraya defnedilmiştir.²⁵

el-Muhtasarât: (Özet Metinler: المتنون)

Sarf ilmine dair kısa metinler kaleme almak Osmanlı döneminde çok yaygın bir uygulama olmuştur. Bu muhtasar metinler medreselerde tahsil edilen ilim sıralamasında birbirini tamamlamaktadır. Bu metinlerin en meşhurları: Emsile, Binâ, Maksûd, İzzî, Merâh gibi metinlerdir.

el-Emsile: (متن الأمثلة)

Eserin müellifi bilinmemektedir. Osmanlı dönemi medreselerinde ve günümüzdeki bazı medreselerde okutulan ilk sarf kitabıdır. Bu metin iki kısımdan oluşur: el-Emsiletü'l-muhtelif (farklı kalıplar) ve el-Emsiletü'l-muttaride (ölçülü kalıplar). Bu metnin ilk kısmında kelimenin farklı örneklerini göstermek için *نصر* 'yı bir misal olarak sergiler. İkinci kısımda ise fiil çekimleri, mâzî, muzârî, emir; isim çekimleri, müfret, tesniye ve cemi olarak gösterilir. Bu kitabın üzerine Arapça ve Türkçe pek çok şerh yazılmıştır. Brockelman (1868-1956) Vatikan'daki el yazmasına dayanarak bu metnin ve şerhin Birgivi'ye ait olduğunu iddia etmektedir.²⁶

²³ Geniş bilgi için bk. es-Safedî, *el-vâfi bi'l-vefeyât*, 3/285-288; es-Süyûtî, *Buğyetü'l-vu'ât*, 1/130-136; Taşköprizâde, *Miftâhu's-sa'âde*, 1/136-138; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, 5/ 339; ez-Zirikli, *el-A'lâm*, 6/ 233.

²⁴ Bk. Taşköprizâde, *Miftâhu's-sa'âde*, 1/136; Kâtip Çelebi, *Keşf*, 1/412.

²⁵ Bk. Kâtip Çelebi, *Keşf*, 1/81, 2/1500; el-Bağdâdî, *İzâhü'l-meknûn fi'z-zeyli 'alâ Keşfi'z-Zunûn*, Şerefettin Yaltkaya-Rifay Bilge, (İstanbul: MEB, 1945- 1947), 3/2; el-Bağdâdî, *Hediyyetü'l-ârifîn*, 2/252; ez-Zirikli, *el-A'lâm*, 6/61.

²⁶ Bk. İsmail Durmuş, "el-Emsile" *DİA* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları 1995), 11/166-167, VI,193; Mikail Adıgüzel, *Emsile Mefhumu*, (İstanbul: 2004) 15, 31.

⁷⁶ Bk. Kâtip Çelebi, *Keşf*, 1/255; el-Bağdâdî, *Hediyyetü'l-ârifîn*, 1/157; Ömer Rıza Kahhâle, *Mu'cemü'l-Mu'ellifîn: Terâcimü musannif'l-kütübî'l-Arabiyye*, (Beyrut: Dâru İhyâ'it-Türâsî'l-Arabi, ts.), 11/119.

Binâ'ü'l-Ef 'âl: (متن بناء الأفعال)

Bu metnin müellifi meçhûldür. Daha çok “Binâ” adıyla anılan bu eser Osmanlı medreselerinde öğretim sırasında ikinci kitap olarak okutulmuştur. Arapça tahsil etmek isteyen öğrencilere temel sarf bilgisi vermek için kaleme alınmıştır. Metin, otuz beş bâbdan oluşmaktadır. Mücerredin sülâsî ve rubâî vezinleri; mezîdin sülâsî ve rubâî vezinleri; mülhaklarından sahîh ile mu'tel ve kısımları; idgâm ile idgâmın vâcip, câiz ve mümteni türlerinden bahseder. Eser birçok Osmanlı âlimi tarafından şerh edilmiştir. Kâtip Çelebi'ye (ö. 1067/1657) isnad edilen *Mecmû'ü Muhimmâti'l-Mütûn* adlı eserde bu metnin adı *Binâü'l-Ef'âl* şeklinde geçmekte olup müellifi ise, Molla Abdullâh ed-Detfezî'dir. Hicri 9. (XV.) asır âlimlerindedir.²⁷

el-Maksûd: (متن المقصود)

Eserin müellifi bilinmemektedir. İmam Birgivi *Maqşûd*'un müellifini İmâm-ı Âzam Ebû Hanîfe (ö.150/767) olarak ifade etse de bu görüş teyid edilememiştir. Eser Osmanlı medreselerinde üçüncü kitap olarak okutulurdu. İçindeki konular şunlardır: Mücerred ve bâbları; mezîd ve bâbları; bazı müştaklar; masdar; sahîh ile mu'tel ve kısımları; idgâm. Bu metin üzerine birçok şerh yazılmıştır. Bunlardan biri Birgivi'nin *İm'ânü'l-Enzâr 'ale'l-Maqşûd* adlı şerhidir. Birgivi'nin yanı sıra Osmanlı döneminde birçok âlim tarafından da şerh edilmiştir. Arapça olarak yapılan bu şerhler yanında Manisalı Ahmed b. Muhammed tarafından Türkçe olarak da şerhi yapılmıştır.

Taşköprizâde bu eser hakkında şu bilgileri vermektedir: “Diyarımızda bu muhtasar meşhurdur, adı *el-Maqşûd* olup müellifi belli değildir. Ancak mübarek bir kitaptır. Üzerine birçok şerh de yazılmıştır.”²⁸

el-'İzzî: (تصريف عزي)

Bu muhtasarın müellifi, Ebû'l-Meâlî İzzüddin Abdülvehhâb b. İbrâhîm b. Abdilvehhâb ez-Zencânî el-Hazrecî'dir. Edebiyatçı ve dil âlimidir. Sarf, nahiv, beyan, meanî ve lügat konularında yetişmiş olup tefsir, fıkıh, kıraat ve astronomide de derin malumat sahibi olduğu rivayet edilmektedir. 7. (XIV) asırda Bağdat'ta yaşamıştır. Tedris ve tasnifle meşgul olmuştur. Önemli eserlerinden biri *el-Kâfi Şerhu'l-Hâdî*'dir. Eser, “*Muhtasaru't-Tasrif*” veya “İzzî'nin Tasrifi” adıyla iştihar etmiştir. Eserde sarf konuları özet bir şekilde ele alınmaktadır. Metin Osmanlı medreselerinde dördüncü kitap olarak okutulmuştur. Günümüzde klasik usulle ders verilen medreselerde de okutulmaya devam etmektedir. Eserin birçok şerhi yapılmıştır. Bunların en iyisi Sa'deddin et-Teftâzânî (ö. 792/1390)²⁹ ve Seyyid Şerif el-Cürçânî'nin (ö. 816/1413)³⁰ şerhleridir. İzzî 655 (1257) yılında Bağdat'ta vefat etmiştir.³¹

Merâhu'l-Ervâh: (مراح الأرواح)

Müellifi Ahmed b. Ali b. Mes'ûd'dur. 8. (XIV.) yüzyılın başlarında vefat etmiştir. Ancak hayatı hakkında fazla bilgi yoktur. Bu eser *el-Merâh* adıyla da bilinir. Eser Osmanlı medreselerinde *Emsile*, *Binâ*, *Maksûd ve İzzî*'den sonra sarf öğretiminde beşinci kitap olarak okutulmuştur. İbn Kemâl Paşazâde'nin (ö. 940/1534) kaleme aldığı “*el-Felâh Şerhu'l-Merâh*” adlı eser ilim sahasında çok meşhurdur. Bunun yanında esere birçok farklı şerh de kaleme alınmıştır.³²

Buraya kadar zikredilen eserlerde sarf konuları oldukça kısa ve özet halinde işlenmektedir. Dolayısıyla bunlardan hocasız istifade etmek oldukça güçtür. Bununla birlikte bu

²⁷ Bk. Kâtip Çelebi, *Mecmû'ü muhimmâti'l-mütûn*, thk. Ahmed Sa'd Ali, (Şam: Dâru'l-Fikr, ts.) 557.

²⁸ Bk. Taşköprizâde, *Miftâhu's-sa'ade*, 1/142; Kâtip Çelebi, *Keşf*, 2/1806-1807; Kenan Demirayak, “el-Maksûd” *DİA* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları 2003), 27/453; Mustafa Meral Çörtü, *Arapça Dilbilgisi Sarf*, (İstanbul: M. Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2014), 31.

²⁹ Mes'ûd b. Ömer, el-Herevî, çok yönlü âlim, dilci, filozof, eserlerinden *Şerhu'l-akâ'id*. Bk. İbn Hacer, *Tehzib*, IV, 350; Taşköprizâde, *Miftâhu's-sa'ade*, 1/205.

³⁰ Ebû'l-Hasen Ali b. Muhammed el-Hanefî, Arap dili, kelâm ve fıkıh âlimi, eserlerinden, *Hâşiyetü'l-muṭavvel*, bk. Taşköprizâde, *Miftâhu's-sa'ade*, 1/208; ez-Zirikli, *el-A'lâm*, 5/7.

³¹ Bk. Taşköprizâde, *Miftâhu's-sa'ade*, 1/143; es-Süyûtî, *Buğyetü'l-vu'at*, 2/122; Kâtip Çelebi, *Keşf*, 2/1139, 1/412; ez-Zirikli, *el-A'lâm*, 4/179.

³² Bk. Taşköprizâde, *Miftâhu's-sa'ade*, 1/163; Kâtip Çelebi, *Keşf*, 2/1651; Çörtü, *Sarf*, 32. Bu metin Mukayyed Sarf Cümlesi içinde İstanbul'da 1990'da basılmıştır.

muhtasar eserler sarf ilminin artık Arapça'nın müstakil bir dalı olduğunu göstermektedir. Netice itibarıyla artık Sarf ilmi Arapça'da nahiv ilminden sonra ikinci sırada gelmektedir.

SARF İLMİNDE ÖNE ÇIKAN METOTLAR

Ana Kaynaklarda Sarf Metotları

Halîl- Sîbeveyhi'nin Metodu: (الخليل- سيبويه)

Sîbeveyhi'nin eseri Arapça gramer dalında en eski ve en kapsamlı ana kaynaktır. Taşkoprizâde'nin ifadesine göre Sîbeveyhi'nin kitabında izlediği metot açık olup dağınık değildir.³³ Sîbeveyhi'ye göre sarf ilmi nahiv ilminin bölünmez bir parçasıdır. Ancak önem açısından ikinci sırada gelmektedir. Sarf konuları kitabın son kısmı olan dördüncü cüz'e (s. 3- 328) konulmuştur. Sarf konularının sıralanışı hususunda başta konular dağınık gözükabilir, ama öyle değildir. Sîbeveyhi sarf konularını şöyle sıralar:

Kelimeye Bağlı Konular

Fiillerin yapısı mücerred ile mezîd ve bâbları, masdarlar bâbı, imâle bâbı, hâ-i's-sekit bâbı, iki sâkinin yan yana gelmesi ve vakıf bâbıdır.

Harflere Bağlı Konular

Kelimayı oluşturan harflere ait, zâit harfleri bâbı, ibdâl harfleri bâbı, zâit yerleri bâbı, mükesser cemi bâbı, taz'îf bâbı ve son olarak idgâm bâbıdır. Harflerin sıfatları ve mahreçleri buna dâhildir.

Sîbeveyhi eserinde önce kelimenin şeklini etkileyen konulara, daha sonra kelimenin yapısını etkileyen konulara yer vermiştir. Bu metot Arapça tasnif ve tedrisat tarihinde ilk metottur. Orta Çağ'da bunun en büyük temsilcileri İbn Mâlik ve İbn Hişâm (708/761)'dir.³⁴ Günümüzde ise bu metodu yansıtan iki eser vardır: Bunların birincisi Ali el-Cârim (1881-1949) ve Mustafâ Emin'in (1914-1997) kaleme aldığı *en-Nahvü'l-vâzih*; diğeri ise Mustafâ el-Galâyini'nin yazdığı *Câmiu'd-dürüsü'l-'Arabîyye* adlı eserdir.

el-Müberrid'in Metodu: (المُبَرِّد)

el-Müberrid, Basra mektebinin en önemli temsilcilerinden birisi sayılmaktadır.³⁵ Kaleme aldığı eserler yanında farklı görüşleriyle de zamanının en büyük âlimlerinden biri olduğunu göstermiştir.

el-Muktedab adlı eserinde, sarftaki metodu farklılık arz etmektedir. Belli bir sistemi olmayıp sarf konularını dağınık bir şekilde ele almıştır. Kitabı dört cüzden oluşmaktadır. Eserinde sarf konularını "Bâb" başlığı altında ele almıştır. Birinci cüzde (s. 53-195) sarf konuları şu şekilde sıralanmaktadır: Kelime yapıları bâbı, zâit harfleri bâbı, ibdâl harfleri bâbı, rubâi mücerret kelimenin bâbı, humâsi mücerret kelimenin bâbı, fiillerin mücerred ve mezîd bâbı, ism-i fâil bâbı, sarfta meseleler bâbı, idgâm bâbları ve harflerin mahreçleri bâbı.³⁶ İkinci cüz'ün (s.188 - 236) konuları ise şunlardır: Cemi ve tahkîr bâbları.³⁷

el-Müberrid'in sarfta izlediği metottan tıpkı Sîbeveyhi gibi sarfi nahiv ilminin bir parçası olarak gördüğü anlaşılmaktadır. Bunun yanında yer yer bazı sarf konularını nahiv ilminin hem önüne hem de içerisine dağınık bir şekilde yerleştirdiği görülmektedir.³⁸

İbnü's-Serrâc'ın Metodu: (ابن السَّرَّاج)

İbnü's-Serrâc'ın, "*el-Uşûl el-Kebîr*" adlı eserinde izlediği sarf metodu kadim dil âlimlerin metodunun aynısıdır. Üç ciltten oluşan eserinin son cildinde sarf konularını tek tek ele almıştır. Burada sarf konuları şu şekilde sıralanmıştır: Cemi' bâbı, tasgîr bâbı, nisbet bâbı,

³³ Bk. Taşkoprizâde, *Miftâhu's-sa'ade*, 1/153, 199.

³⁴ Ebû Muhammed Abdullâh b. Yûsuf, el-Ensârî el-Mısri, büyük dilci, kıraat âlimi, fakih, eserlerinden, *Kaṭrû'n-nedâ ve şüzûrû'z-zehab, Muğni'l-lebib*. bk. Taşkoprizâde, *Miftâhu's-sa'ade*, 1/198-199; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, 6/192; ez-Zirikli, *el-A'lâm*, 4/147.

³⁵ Bk. Taşkoprizâde, *Miftâhu's-sa'ade*, 1/157.

³⁶ Bk. el-Müberrid, *el-Muktedab*, thk. Muhammed Abdülhâlik Udayme, (Kahire: Vezâretü'l-Evkâf, 1415/1994), 1/53- 195.

³⁷ Bk. el-Müberrid, *el-Muktedab*, 2/188- 236.

³⁸ Bk. Kâtip Çelebi, *Kesf*, 2/1793.

masdarlar bâbı, imâle bâbı, kelime yapıları bâbı, tasrif bâbı, idgâm bâbı. Müellif en son harflerin mahreçleri ile sıfatlarına (s. 5 – 400) yer vermiştir.³⁹

Sekkâkî'nin Metodu (السككائي)

Adı Yüsuf b. Ebî Bekr b. Muhammed b. Ali es-Sekkâkî el-Hârizmî'dir. Künyesi Ebû Ya'kûb olup Orta Asya'nın bugünkü Özbekistan devletine bağlı olan Hârizm kentinde 1159 veya 1160 yıllarında doğdu.⁴⁰ Leknevî (ö. 1304/1886) Sekkâkî'nin babasının adının Muhammed olduğunu kaydetmiştir.⁴¹ Lakabı ise "Sirâcüddîn"dir. Sekkâkî, edebiyat yanında diğer ilim alanlarında da sıkça zikredilen büyük bir alimdir. Sekkâkî nisbesi hakkında farklı yorumlar vardır. Bazılarına göre atalarının ve ailesinin metal oyma ve işleme sanatından dolayı ona bu nisbe verilmiştir. Diğerlerine göre ise bu nisbe mesleklerinin saban demiri imali, demirden para kalıpları ve kilit yapımı olması nedeniyle verilmiştir. Bir ihtimale göre de Sikâke (سككاة) kasabasına mensup olduğu için böyle anılmaktadır. Ancak bu yorum uzak bir ihtimal olarak görülmektedir. Çünkü Sikâke, Nişâbur, Irak veya Yemen'de bir yer ismidir.⁴²

Ona el-Hârizmî (el-Havârizmî: الخوارزمي) nisbesi, Hârizm şehrine mensup olduğundan dolayı verilmiştir. Çünkü Sekkâkî sadece bu şehirde yaşamış, başka bir yere ayrılmamıştır. Nitekim yine Hârizm şehrinde 626/1229 yılında vefat etti.⁴³ Sekkâkî'nin mezhebine gelince, kaynaklar Hanefî mezhebinde fûrû ilminde büyük bir fakih olduğuna işaret etmektedir.⁴⁴

Sekkâkî çok fazla telifte bulunmamıştır. Ancak yazdığı "Miftâhu'l-Ulûm" adlı eseri dil literatürünün vazgeçilmez kaynaklardan biri sayılmaktadır. Sekkâkî bu eserinde Arapça'nın on iki dalını tek tek ele almıştır. Ancak izlediği yöntem çok farklıdır. Öncelikle harflerden (fonetik) başlamış (s. 43-47), sonra kelimeyi (sarf) ele almış (s. 41-123) akabinde cümleyi ilgilendiren nahiv ilmiyle (s. 125- 245) devam etmiştir. Bu durum Sekkâkî'nin sarf ilminde tümevarım (istikra) metodunu izlediğini göstermektedir. Çünkü Arap olmayan biri için önce harf; sonra kelime; daha sonra cümle yapısı önemlidir. Bu sebeple Sekkâkî'nin bu yöntemi kayda değer ve izlenmesi gereken bir metot olarak görülmektedir.⁴⁵

Müstakil Kaynaklarda Sarf Metotları

Müstakil sarf kaynaklarında öne çıkan sarf metotlarının şu şekilde sıralanması mümkündür:

Kadîm Sarfçılar: (el-Mâzinî: المازني)

Ebu Osmân el-Mâzinî (ö. 249/863), kaynakların gösterdiğine göre sarf ilmini "et-Taşrif" adlı eserinde bağımsız hale getiren ilk dil âlimidir. Konuları "bâb"lara ayırarak ele almıştır. "Bir sarf mukaddimesi olan eser, Sibeveyhi'nin *el-Kitâb*'ındaki sarfla ilgili dağınık meseleleri bir araya getirmiştir. Esere İbn Cinnî'nin yaptığı *el-Münşif* adlı şerh İbrâhim Mustafa ve Abdullah Emîn tarafından neşredilmiştir"⁴⁶.

Bu eser bazı dilcilere göre sarf ilmindeki en toplu kitaptır. Bazılarına göre bu kitabın sarf ilmindeki mevki Sibeveyhi'ye ait olan "el-Kitâb"ın nahiv ilmindeki yeri gibidir."⁴⁷ Kitabın şârihi İbn Cinnî eser hakkında şöyle bir değerlendirme yapmaktadır: "Bu kitap, kitapların en mükemmelidir, vecizdir. Ama mâna açısından çok geniştir."⁴⁸

³⁹ Bk. Kâtip Çelebi, *Keşf*, 1/81; İbnü's-Serrâç, *el-Uşûl el-Kebîr*, 3/5- 400.

⁴⁰ Bk. Ebû'l-Adl Zeynüddîn Kâsım b. Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim fi tabakâti'l-Ĥanefiyye*, (Bağdat: 1962), 81-82.

⁴¹ Bk. Ebû'l-Hasenât Muhammed Abdülhay b. Muhammed el-Leknevî, *el-Fevâi'dü'l-behiyye fi terâcimi'l-Ĥanefiyye*, thk. M. Bedrüddîn en-Na'sânî, (Mısır: 1324), 231- 232.

⁴² Bk. Muhyiddîn Abdüllkâdir b. Muhammed el-Kureşî, *el-Cevâhiri'l-muğıyye fi tabakâti'l-Ĥanefiyye*, (Haydarâbâd: 1332), 2/225-226; Yâkût, *Mu'cemü'l-Üdebâ*, 6/2846.

⁴³ Bk. es-Süyutî, *Buğyetü'l-Vu'ât*, 2/364; Taşköprizâde, *Miftâhu's-sa'ade*, 1/203; Kâtip Çelebi, *Keşf*, 2/1762; Girbâl, Muhammed Şefik, *el-Mevsû'atü'l-Arabiyetü'l-müessera*, (Mısır: ts.) 1/986; ez-Zirikli, *el-A'lâm*, 9/294; Kahlâle, *Mu'cemü'l-Muellifîn*, 13/282.

⁴⁴ Bk. Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim*, 82; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, 5/122.

⁴⁵ Daha geniş bilgi için bk. es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-ulûm*, thk. Abdülhamid Hindâvî, (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2011), 41- 123, 124- 245.

⁴⁶ Hüseyin Elmali, "Ebû Osman el-Mâzinî", *DİA*, (İstanbul: TDV, 1994), X, 209-210.

⁴⁷ Bk. Udayme, Muhammed Abdülhâlik, *el-Muğni fi taşri'î'l-ef'âl*, (Mısır: Dâru'l-Hadis, 1420/1999), 12.

⁴⁸ Bk. İbn Cinnî, *el-Münşif*, 1/13-14.

Eser zamanımıza İbn Cinnî'nin şerhiyle birlikte üç cilt halinde ulaşmıştır. Müellif birinci ciltte sarf konularını ele almış; ikinci ciltte garip kelimelere yer vermiş; üçüncü cildi ise alıştırılmalara tahsis etmiştir. Tercih edilen bu metoda “bağımsız ve toplama metodu” (منهج الجمع والاستقلال) demek mümkündür. Eser şerhiyle birlikte Arapça tedrisatı için vazgeçilmez bir kaynaktır.⁴⁹

Müteahhir Sarfçılar: (İbnü'l-Hâcib: ابن الحاجب)

Şöhretini daha çok *el-Kâfiye* adlı esere borçlu olan İbnü'l-Hâcib'in sarf ile ilgili en meşhur eseri *eş-Şâfiye*'dir. Günümüze kadar başta müellifi İbnü'l-Hâcib olmak üzere birçok şerhi yapılan eserin Arapça, Farsça ve Türkçe elli beşten fazla şerhi vardır. Telif edilen sarf eserlerinin en meşhurlarındandır.⁵⁰ Medreselerde Arapça tedrisatının vazgeçilmez kaynaklarından biridir. Bunun sebebi eserde izlenen metodun oldukça açık, anlaşılır ve güzel olmasındandır. Kitap sarf konularının tamamını ihtiva etmektedir. İbnü'l-Hâcib eserinin ilk kısmında kelimenin şeklini ilgilendiren konuları (s. 6- 43); ikinci kısmında ise harflere ait konuları (s. 43-137) ele almıştır. Eserde işlenen diğer konuları şu şekilde ifade etmek mümkündür: Kelime yapıları, kelimenin vezni (الميزان الصرفي), sahih ve mu'tel filler, mücerret ismin kalıpları, fiil çekimleri, masdar, müştaklar, cemi, iki sakinin buluşması, ibtidâ ile vakıf, zâit harfler ve yerleri, imâle, i'lâl, ibdâl, idgâm ve alıştırma meseleleri.⁵¹ Bu metot Sîbeveyhi'nin metoduna çok benzemektedir. Ancak konular daha tertipli, örnekler ise daha azdır. Bu sebeple İbnü'l-Hâcib'den sonra gelen âlimlerinin birçoğu bu metodu takip etmiştir.⁵² Bu metoda “tertip metodu” (منهج الترتيب) demek mümkündür.

Çağdaş Sarf Âlimleri (المعاصرون)

Günümüzde de birçok dil âlimi sarf ilmiyle ilgili eserler kaleme almıştır. Bunların başlıcaları şunlardır:

el-Hamelâvî (الحملاوي)

Asıl adı, Ahmed b. Muhammed'dir. Mısır'ın Şarkıyye bölgesine bağlı “Bülbeys” ilçesinin Münyetü Hamel köyünde 1856'da dünyaya geldi. Filolog ve şairdir. el-Ezher Camii ve Dâru'l-'Ulûm Medresesi'nde hocalık yapmış ve bazı eserler telif etmiştir. Sarf konusundaki eseri olan “*Şeze'l-'arf fî fenni's-sarf*” (شذأ العرف في فن الصرف) dil dünyasında pek meşhurdur. 1932 yılında Mısır'ın başkenti Kahire'de vefat etmiştir.⁵³

el-Hamelâvî'nin sarf eserinde izlediği metot taksim (منهج التقسيم) metodudur. Eseri *Şeze'l-'arf* mukaddime ve üç bâbdan (bölüm) oluşur. Mukaddimedede öncelikle sarf ilminin tarifi yapılmış daha sonra kelimenin vezni (mizân-ı sarfi) ve kısımları (s. 20- 31) hakkında bilgi verilmiştir.

Birinci bâbda fiillerle (الأفعال) ilgili konuları ele almıştır. Bu konular sahih ve mu'tel, mücerred ve mezîd, câmid ve mütesarrif, lâzım ve müteaddî, mebnî meçhûl, te'kîd-i fiil ve fiil kiplerinin manalarıdır. (s. 31- 108)

İkinci bâbda isimlerle (الأسماء) ilgili konular işlenmiştir. Bu konular ismin kalıpları (mücerred ve mezîd), müştaklar ve türleri, masdarlar ve çeşitleri, cemi ve türleri, ism-i tasgîr ve ism-i mensûb konularıdır. (s. 109- 258)

Üçüncü bâbda ise müsterek konular açıklanmıştır. Bu konular fiil ve isimleri ilgilendiren kurallar olup şunlardır: Zâid harfler, ibdâl, i'lâl, idgâm, harflerin mahreçleri, imâle, iki sakinin yan yana gelmesi, vakıf konuları. (s. 259-352)

el-Hamelâvî, bu eserini örneklerle, Kur'an-ı Kerim âyetleriyle ve şiiirlerden getirilen delillerle donatmıştır. Ayrıca eserde sarf ilminin bütün konuları, detaylı bir şekilde ele alınmıştır. el-Hamelâvî'nin metoduna “taksim metodu” demek mümkündür. Bu metodu günümüzde birçok çağdaş dil âlimi izlemektedir. Bunun en bariz örneği, Şamlı dil âlimi Yâsin el-Hâfız'ın

⁴⁹ Bk. Kâtip Çelebi, *Kesf*, 1/412; Udayme, *el-Muğni*, 15-16.

⁵⁰ Bk. Taşköprizâde, *Miftâhu's-sa'ade*, 1/142; Kâtip Çelebi, *Kesf*, 1/539.

⁵¹ Bk. İbnü'l-Hâcib, *eş-Şâfiye*, thk. Hasen Ahmed el-'Usmân (Mekke: 1415/1995), 6-137; Taşköprizâde, *Miftâhu's-sa'ade*, 1/142; Kâtip Çelebi, *Kesf*, 1/1021.

⁵² Bk. Ahmed Mustafâ el-Merâğî, *Hidâyetu't-tâlib: Kismu's-sarf*, (Mısır: 1370/1951); Yâsin el-Hâfız, *et-Tahlîl eş-Sarfî*, 1. Baskı, (Şam: Dâru'l-Asmâ, 1429/2009).

⁵³ Bk. el-Hamelâvî, *Şeze'l-'arf*'in girişi, thk. Alâüddin Atıyye, (Şam: Mektebetü İbn Atıyye, 1427/2007) 9-11.

“*İthâfu’t-tarf fi fenni’s-sarf*” ve “*et-Talîlü’s-sarfî*” adlı eserlerinde görülmektedir. Eserin yeni bir tahkikle tekrar basımının çok faydalı olacağı açıktır.⁵⁴

er-Râcihi (الرَّاجِي)

Mısır’ın önde gelen meşhur dil âlimi Abdüh er-Râcihi, Mısır’ın Dehakliyye şehrinde 1937 yılında doğdu. Mısır’ın ikinci şehri İskenderiye’de ilim tahsiline başladı. Yüksek eğitimini ise İskenderiye Üniversitesi’nde yaparak 1967’de buradan mezun oldu. On beş civarında eser yazdı. Bunların başında “*et-Tatbîku’s-sarfî ve et-tatbîku’n-nahvî*” gelir. 26 Nisan 2010 yılında 73 yaşında olduğu halde aynı şehirde vefat etti.

Sarf ilmiyle ilgili en meşhur eseri “*et-Tatbîku’s-Sarfî*”ye (التَّطْبِيقُ الصَّرْفِي) gelince, Râcihi’nin bu eserinde izlediği metodu şöyle özetlemek mümkündür: Eser bir giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Girişte sarf ilmi hakkında muhtasar bilgiler (s. 7-18) verilmektedir. Birinci bölümde fiil ve müştaklar (s. 19- 98); ikinci bölümde isimlerle ilgili konular (s. 99- 152); üçüncü ve son bölümde ise i’lâl ve ibdâl konuları açık ve anlaşılır bir üslupla (s. 153- 210) ele alınmaktadır. Bu eserin Mısır ve Beyrut matbaalarında birçok baskısı yapılmıştır.⁵⁵

el-Hâfız (الحافظ)

Şam’ın ünlü âlimlerinden aynı zamanda hocamız Yasîn el-Hâfız’dır. Şam’daki birçok üniversite ve Kur’an-ı Kerim kurslarında hocalık yapmış olup dil alanda bazı te’lifleri bulunmaktadır. Bunların başında meşhur iki eseri gelir. Birincisi “*İthâfu’t-Tarf fi fenni’s-sarf*” (إتحاف الطرف في فن الصرف) ve ikincisi ise “*et-Tahlîlü’s-Sarfî*” (التَّحْلِيلُ الصَّرْفِي) adlı teliflerdir. Bu iki eser ders kitabı olarak birçok üniversitede okutulmuştur.

el-Hafız’ın ikinci kitabında izlediği metot ise çok kolay ve çekicidir. Eser bir giriş ve üç bâbdan oluşur. Mukaddimede sarf ilmi ve mizan-ı sarfî üzerinde geniş bilgi (s. 4-18) verilmiştir. Birinci bâbda fiil çekimleri ve çeşitleri konular detaylı bir şekilde (s. 20-93) ele alınmıştır. İkinci bâbda ismin kuralları ayrıca müştaklar ve çekimleri (s. 96-212) tüm yönleriyle işlenmiştir. Üçüncü ve son bâbda ise i’lâl ve ibdâl kuralları (s. 214-247) dikkatle tamamlanmış ayrıca her dersin sonuna alıştırmalar da eklenmiştir.⁵⁶ Eser Şam, Beyrut ve İstanbul matbaalarında birçok defa basılmıştır.

Untuvân ed-Dahdâh (انطوان الدحداح)

Muasır dil âlimlerinden Lübnan kökenli Ebû Fâris Antuvân ed-Dahdâh adıyla bilinir. Asıl mesleği askerliktir. Harp okulundan mezun oldu. Daha sonra İngiltere, Fransa ve Amerika’daki harp okullarında yüksek tahsilini tamamladı. 1970-1977 yılları arasında vatanı olan Lübnan’da emniyet müdürü olarak görev yaptı. Akabinde Brezilya’da Lübnan büyükelçiliğinde bulundu. Çeşitli dallarda eser yazmakla birlikte en önemli telifi sarf ile ilgili olan kitabıdır.⁵⁷

Dahdâh’ın sarf dalındaki eserinin adı “*Mu’cemü tarfî’l-ef’âli’l-Arabiyye*”dir. 522 sayfadan oluşan eser giriş ve sekiz bölümden oluşmaktadır. Bu eser Corce Metri Abdülmesih’in tahkikiyle 1991 ve 1995 yıllarında Beyrut’ta basılmıştır.

Bu eserde müellif, sözlük sistemi metodunu izlemiştir. Konular alfabetik harflere göre sıralanmıştır. Ancak müellif bütün sarf konularını bu yeni sözlüğünde ele almamış. Sadece fiillerin mücerred mezid çekimlerini geniş bir biçimde kaleme almıştır. Aslında sarf ilminin en zor konularını bu şekilde ele almak yeni bir metot sayılır. Ancak bu eser sözlükler gibi sadece bir sarf kaynağı olarak kullanılır. Bununla birlikte sarf ve nahiv konularını sözlük sistemini izleyerek işlemek çağdaş bir yaklaşımdır. Bu sistemi ilk defa kullanan Tunus kökenli Şam âlimlerinden Zeynelâbidin et-Tunûsi’dir (1888- 1977). Bu daldaki ilk eseri olan “*el-Mu’cemü fi’n-nahv ve’s-sarf*” 1952 ve 1953 yıllarında iki cilt halinde; 1971 yılında ise iki yüz dokuz sayfadan oluşan tek cilt olarak halinde basılmıştır.

Ed-Dahdah yanında yine Şam âlimlerinden önde gelen dilci Abdülganî Ali ed-Dakr (1916-2002) nahiv ve sarf konularını önce “*Mu’cemü’n-Nahv*” adı altında 1975’te Şam’da bastırdı.

⁵⁴ Karş. İçin bk. *İthâfu’t-tarf fi ilmî’s-sarf*, (Şam: Dâru’l-Asmâ, 1425/2004).

⁵⁵ Geniş bilgi için bk. er-Râcihi, *et-Tatbîku’s-sarfî*, (Beyrut: Dâru’n-Nahdati’l-Arabiyye, 2009/1430).

⁵⁶ Fazla bilgi için bk. el-Hâfız, *et-Tahlîlü’s-sarfî*, (Şam: Dâru’l-Asmâ, 1429/2009).

⁵⁷ Bk. Untuvân ed-Dahdâh, *Mu’cemü kavâidi’l-lugati’l-ârabîyye*, thk. Corce Metri Abdülmesih, (Beyrut: Mektebetü Lübnan Nâşirün, 1989) 3-5.

Daha sonra bu eser birçok konu eklenmek suretiyle genişletilerek (s. 1- 616) “*Mu’cemü’l-Kavîdî’l-Arabiyye fi’n-Nahv ve’t-Tasrîf*” adı altında 1986 yılında Şam’da basıldı.

Ayrıca sarf konularını alfabetik sistemini uygulayarak geniş ve müstakil bir şekilde ele alan diğer kişi de Lübnan’ın önde gelen dil âlimi Râcî el-Esmar’dır. Oldukça hacimli olan kitabın adı “*el-Mu’cemü’l-Mufasssal fi İlmi’s-Sarf*”dır. 637 sayfadan müteşekkil olan eser 1997 yılında Emeyl Bedî’ Ya’kûb’in tahkikiyle Beyrut’ta basılmıştır.

Buraya kadar verilen bilgilerden gerek “taksim” ve gerekse “sözlük” metotlarının muasır dil alimleri tarafından kullanıldığı görülmektedir. Ancak sözlük metodunun bir tedris metodu olarak kullanılması mümkün değildir.

SONUÇ

Sarf ilminin gerçek kurucusu Halîl b. Ahmed’tir. Ancak bu ilmin ilk metodu, öğrencisi Sîbeveyhi’nin günümüze ulaşmış olan *el-Kitâb* adlı eserinde görülmektedir. Bu metot kadîm dil alimlerinin eserlerinde izlediği metottur. Buna göre sarf ilmi, nahiv ilminin bölünmez bir parçasıdır. Nitekim bu ilim nahiv eserlerinin son bölümünde yer almıştır. Bu kaynaklarda izlenen yöntem tündengelim (istidlal) metodudur. Bu metot nahiv (cümle), sarf (kelime) ve fonetik (harftir) şeklinde sıralanmıştır. Çünkü bir Arap için önemli olan öncelikle cümledir. Zira o, Arapça’nın ana dili olması sebebiyle kelime ve harfleri zaten bilmektedir. Bu kadîm kitaplarda sarf ilminin konuları dağınık bir şekilde gözüke de, Sîbeveyhi’nin izlediği metot sistemlidir.

İkinci metot ise Sekkâkî’nin *Miftâhu’l-Ulûm* adlı eserinde izlediği metottur. Sekkâkî bu eserinde tümevarım (istikra) yöntemini izlemiştir. Bu metotta önce harfler; sonra kelime (sarf); daha sonra da cümle gelir. Sekkâkî, *Miftah*’ında nahivle ilgili kuralları bu usulle açıklamıştır.

Üçüncü metot çağdaş dil âlimi el-Hamelâvi’nin *Şezâ’l-‘arf* adlı eserinde ortaya koyduğu metottur. Bu yöntem “taksim” metodudur. Buna göre fiiller, isimler ve müşterek konular üç bölüm halinde işlenmektedir. Bu metot sarf ilminin öğretiminde büyük kolaylık sağlamaktadır.

Dördüncü metot ise yine muâsır dil âlimlerinin kullandığı, sarf konularının sözlük şeklinde alfabetik sistem izleyerek açıklanmasıdır. Ancak bu metottan eğitim ve öğretim alanında istifade etmek oldukça zor olup sadece kaynak olarak faydalanmak mümkündür.

21. yüzyılda sadece teknolojik bilimler değil sosyal bilimler de hızla ilerlemektedir. Yine eğitim ve öğretim metotları da bu gelişmelere paralel olarak büyük ölçüde değişim göstermektedir. Bu gelişmelere paralel olarak Arapça eğitimin de yeni arayış, metod ve kurallara ihtiyaç vardır. Yeni metotların tespit ve keşfi ise kadîm dilcilerden zamanımıza kadar ulaşan metod, usul ve yöntemlerden istifade etmekle gerçekleşecektir. Bu sebeple zamanımızdan ilk dönemlere kadar telif edilmiş sarf kitaplarına müracaat etmek büyük bir ihtiyaç olarak hala gündemdedir.

KAYNAKÇA

Antâkî, Muhammed el-. *Dirasât fi fihri’l-luga*. Beyrut: Dâru’s-Şürûki’l-Arabî, 4. Basım, Beyrut: 1389/1969.

Bağdâdî, İsmâil Paşa el-. *Hediyetü’l-‘arifîn: Esmâü’l-Müellifin ve Âsarü’l-Musannifin*. 2 cilt. İstanbul: 1951.

Bişr, Kemâl Muhammed. *Kadâyâ luğaviyye*. Mısır: Dâru’t-Tıbaâti’l-Kavmiyye, 1962.

Brockelmann, Carl. *Târîhu’l-Edebi’l-‘Arabiyy* (GAL). çev. Abdulhalim en-Neccâr. 6 cilt. Kahire: 1974.

Cürcânî, Ebû Bekr Abdülkâhir. el-. *el-Miftâh fi’s-sarf*. thk. Ali Tefvik el-Hamed. Beyrut: 1407/1987.

Çörtü, Mustafa Meral. *Arapça Dilbilgisi Sarf*. İstanbul: 19. Basım, 2014.

Elmalı, Hüseyin, “Ebû Osman el-Mâzini”, *DİA*, (İstanbul: TDV, 1994), X, 209-210.

- Enbârî, Kemâlüddîn Abdurrahmân b. Muhammed el-. *Nüzhetü'l-elibbâ' fî tabakâti'l-üdebâ*. thk. İbrâhîm es-Sâmurrâî. Ürdün: 1405/1985.
- Girbâl, Muhammed Şefîk, *el-Mevsû'atü'l-'Arabiyyetü'l-müyessera*. 2 cilt. Kahire: 1953.
- Galâyinî, Mustafâ b. Muhammed Selam el-. *Câmi'u'd-Dürüsü'l-'Arabiyye*. thk. Abdülmün'im Halil İbrâhîm. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 11. Basım, 2012.
- Hamelâvî, Ahmed b. Muhammed el-. *Şeze'l-'arf fî fenni's-sarf*. thk. Alâüddîn Atıyye. Şam: Mektebetü İbn Atıyye, 7. Basım, 1427/2007.
- Hafız, Yâsîn el-. *et-Tahlîlü's-sarfî*. Şam: Dâru'l-'Asmâ 1. Basım, 1429/2009.
- İslâm Ansiklopedisi*. TDV. 44 cilt. İstanbul: TDV. Yayınları, 2000.
- İbn Kutluboğa, Ebü'l-Fazl Zeynüddîn Kâsım. *Tâcü't-terâcim fî tabakâti'l-Hanefiyye*, Bağdat: 1962.
- İbn Haldûn, Abdurrahmân b. Muhammed. *Mukaddime*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1428/2007.
- İbn Hallikân, Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed. *Vefeyâtü'l-'ayân ve enbâ'ü ebnâ'i'z-zamân*. thk. İhsân Abbâs. 7 cilt. Beyrut: Dâru Sâdir, 1990- 1994.
- İbnü'n-Nedîm, Muhammed b. İshâk (el-Verrâk). *el-Fihrist*, thk. İbrâhîm Ramazân, Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, ts.
- İbn Cinnî, Ebü'l-Feth Osmân el-Mevsilî. *el-Hasâ'is*. thk. eş-Şirbînî Şerîde. 3 cilt. Kahire: Dâru'l-Hadîs, 1427/ 2007.
- *el-Münsif Şerhu't-Tasrif*. thk. İbrâhîm Mustafâ-Abdullâh Emîn. 3 cilt. Mısır: 1954.
- İbnü'l-Hâcib, Osmân b. Ömer. *eş-Şâfiye*. thk. Hasen Ahmed el-Usmân. Mekke: 1415/ 1994.
- İbnü'l-İmâd, Ebü'l-Felâh Abdülhay b. Ahmed el-Hanbelî. *Şezerâtü'z-zeheb fî ahbâr-i men zeheb*. thk. Mahmûd el-Arnaût, 11 cilt. Şam-Beyrut: Dâr İbn Kesir, 1406/1986.
- İbn Hacer, Ahmed b. Ali el-Askalânî. *ed-Dürerü'l-kâmine fî 'ayâni'l-mi'eti's-sâmine*. thk. Muhammed Abdülmü'îd Dân. 6 cilt. Hindistan: 1393/1972.
- Tehzîbü't-Tehzîb*. 12 cilt. Hindistan: Dâiretü'l-Maarif en-Nizâmiyye, 1. Basım, 1326.
- Kâtip Çelebi (Hacı Halife). Mustafa b. Abdullah, *Keşfü'z-zunûn'an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*. 6 cilt. Bağdat: Mektebetü'l-Müsennâ, 1941.
- Kıftî, Cemâlüddîn Ebü'l-Hasen Ali b. Yûsuf el-. *İnbâhü'r-Ruvât 'alâ Enbâhi'n-Nuhât* thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhîm. 4 cilt. Kahire: Dâru'l-Fikri'l-Arabi, 1982/1406.
- Kureşî, Abdülkâdir b. Muhammed el-. *el-Cevâhirü'l-Mudıyye fî Tabakâti'l-Hanefiyye*. nşr. Mîr Muhammed Kütüphane. 2 cilt. Kerâtsî, ts.
- Kehhâle, Ömer Rıza. *Mu'cemü'l-müellifîn*. 15 cilt. Şam: 1380/1960.
- Merâğî, Ahmed Mustafâ el-. *Hidâyetü't-Tâlib: Kısmu's-Sarf*. Mısır: 1370/1951.
- Mevsû'atü'l-'Arabiyyetü'l-Âlemiyye*. (1000 yazar, Prens Sultan b. Abdülaziz emriyle yazıldı), 30 cilt. Riyad 1419/ 1999.
- Müberraîd, Ebü'l-Abbâs Muhammed b. Yezîd el-. *el-Muktedab*. thk. Muhammed Abdülhâlik Udayme. 4 cilt. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, ts.
- Nevevî, Ebü Zekerıyyâ en-. Muhyiddîn, *Tehzîbü'l-esmâi ve'l-lügât*. 3 cilt. Beyrut: ts.
- Râfiî, Mustafâ Sâdık er-. *Târihu âdâbi'l-'Arab*. thk. Muhammed Sa'îd el-Aryân. 3 cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2009.
- Râcihi, Abdüh er-. *et-Tatbîku's-Sarfî*. Beyrut: Dâru'n-Nahdati'l-Arabiyye, 1973.
- Safedî, Salâhüddîn Halil b. Eybek er-. *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*. thk. Ahmed el-Erneût- Türkî Mustafa. 29 cilt. Beyrut: 1420/ 2000.

- Sekkâkî, Ebû Ya'kûb Yûsuf b. Ebî Bekr es-. *Miftâhu'l-'ulûm*. thk. Abdülhamid Hindâvi. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmîyye, 2. Basım, 2011.
- Sezgin, Fuat, *Târîhu't-Türâsi'l-'Arabî*. Çev. Musfatâ Arafe. 2 cilt. Riyad: 1988/1408.
Tam Kayıtlı Sarf Cümlesi. İstanbul: Salâh Bilici Kitapevi, 1. Basım, h.1317.
- Süyûtî, Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-. *Buğyetü'l-vu'ât fî tabakâti'l-luğaviyyi ve'n-nuhât*. thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhîm, 2 cilt. Mısır: 1384/ 1964.
- Şelekânî, Abdülhamid eş-. *Masâdiru'l-luğa*. Libya: el-Menşe'etü'l-Âmmeh, 2. Basım, 1982.
- Tehânevî, Muhammed b. Ali et-. *Keşşâfü'l-İstulâhâti'l-Fünûn*. thk. Ahmed Hasen Besic. 3 cilt. Beyrut: 1418/1998.
- Taşköprizâde, Ahmet b. Mustafa. *Miftâhu's-sa'âde ve misbâhu's-siyâde fî mevzu'ati'l-'ulûm*. thk. Kâmil Bekrî- Abdüllvehhâb Ebü'n-Nûr, Kahire 3 cilt. Kahire: Dâru'l-Kütübi'l-Hadise, 1968.
- Udayme, Muhammed Abdülhâlik. *el-Muğni fî tasrîfi'l-ef'âl*. Kahire: 1420/1999.
- Zirikli, Hayrüddîn b. Mahmûd, *el-A'lâm ez-. Kâmûsü terâcim li'eşheri'l-ricâl ve'n-nisâ mine'l-'Arab ve'l-müste'ribîn ve'l-müteşrikîn*. 8 cilt. Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-melayîn, 2002.
- Zübeydî, Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen ez-. *Tabakâtü'n-nahviyyin ve'l-lüğaviyyin*. thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhîm. Mısır: 2. Basım, ts.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed ez-. *Siyeru'alâmi'n-nübelâ*. thk. Şuayb Arna'ût. 25 cilt. Beyrut: Dâru'r-Risâle, 1405/1985.